

YANGI DAVRDA ERON DAVLATI

Xurramov Mahmudjon

Annotatsiya: Ushbu maqolada Eronda yuz bergan “Islom inqilobi”dan so’ng rasmiy Tehronning boshqa davlatlar bilan aloqalari, Eron va Iroq o’ratasidagi urush sabablari va Misr davlati bilan siyosiy uzoqlashuv holati xorijiy ommoviy axborot vositalari ma’lumotlari haqida yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Islom inqilobi, Kemp-Devid, neft, Islom bayrog’i, sovuq urush,

Eron va Misr davlatlarining o’zaro munosabatlari tarixiga nazar tashlasak, unda rang-barang munosabatlar, turli xil davrlarni ko’rishimiz mumkin. Bunga sabab ikki davlat tarixida inqiloblar sonining ko’pligi va har ikki davlat siyosatining bir necha bor o’zgarganligi oqibati deyishimiz mumkin. Eron va Misr davlatlari tarixan qadimdan deyarli bir xil islom madaniyati ostida rivojlanishdi. VII asrlarda Arab xalifaligining kuchayishi oqibatida ikkalasi bitta davlat tarkibiga kirishdi. Lekin, arab xalifaligi qulagach Eron hududining ko’pchilik hududi islom dinining shialik mazhabiga e’tiqod qiluvchi guruhlar qo’l ostiga o’tgan bo’lsa, qolgan hududlari O’rta Osiyodagi kuchli davlatlar tarkibiga kirib ketgan. Mustamlakalar davrida esa Misr Buyuk Britaniya nazorati ostida bo’lsa, Eron esa rasman mustaqil bo’lsada, bir nechta qudratli davlatlar uning katta hududi nazorat ostida ushlab turilgan. XX asrning 30 yillarida ular o’rtasidagi munosabatlar ancha yaxshilanadi. Jumladan, 1939-yilda Tehronda Misrning birinchi elchixonasi ochiladi va elchi vazifasini Yusuf Zulfiqor poshsho amalga oshirishga kirishadi. Aynan shu yil Misr qiroli Faruh I ning singlisi malika Favziya Eronning valiahd shaxzodasi Muhammad Rizo Pahlaviyga turmushga chiqadi. O’sha paytda arab davlatlari orasida faqatgina Misrninggina Eronda elchixonasi bor edi. Lekin Kemp-Devid shartnomasidan so’ng bu ikki davlat o’ratasidagi munosabatlarda haqiqiy “muzlash davri” boshlandi. Bundan tashqari, Erondagi islom inqilobi ham vaziyatni yanada yomonlashtirdi [1]. Inqilobdan keyin Eronning tashqi siyosatining asosi salbiy muvozanat tamoyiliga asoslangan edi. Amerika Qo’shma Shtatlari bilan barcha harbiy bitimlar bekor qilindi, barcha Amerika Qo’shma Shtatlari harbiy bazalari va Erondagi kuzatuv stantsiyalari yo’q qilindi. Bundan tashqari Eron siyosatidagi Amerika Qo’shma Shtatlarining ta’siri Sovet Ittifoqi bilan munosabatlarni sovuqlashishiga olib kelgan edi. Eron Islom Respublikasi “Uchinchi kuch” siyosatini turli versiyalarda amalga oshirdi. Ya’ni endi Eron o’ziga yangi ittifoqchi va iqtisodiy sherik izlashni boshladi. Bu yo’lda Xitoy, Yaponiya, G’arbiy Evropa, Shimoliy va Janubiy Koreya bilan iqtisodiy va siyosiy munosabatlar mustahkamlashga harakat qildi. Neft zaxiralari Tehronga ushbu davlatlar o’rtasida erkin harakatlanish imkonini berdi. Eronning tashqi siyosatdagi yana bir maqsadi Yaqin va O’rta Sharq mintaqasida asosiy kuchga aylanish edi. Ayni paytda, mintaqaviy tashqi siyosatning asosiy poydevori islom mafkurasi bo’lib qoldi. Yaqin Sharqdagi obro’sini tiklash yo’lida Livandagi shia jamoasiga yaqinlashishga urinishi Eronga o’z maqsadlariga erishish uchun yordam berdi. Iroqning fors ko’rfazi zonasining konservativ Arab rejimlari bilan yaqinlashishiga javoban Suriya bilan ittifoq tuzdi. Bu munosabatlar Eron-Iroq urushini boshlanishiga sababchi bo’ldi. Amerika Qo’shma Shtatlarining Eronga qurol yetkazib berish orqali ta’sir o’tkazishga urinishlari Sovet Ittifoqining Eron bilan o’zaro munosabatlarini kuchaytirishiga sabab bo’ldi. Bunga qarshi J.Karter ma’muriyati Sovet Ittifoqining Janubiy chegaralarida "Islom

kamarini" mustahkamlash g'oyasini ko'rib chiqdi va bu yo'lda Humeyni diplomatik qo'llab-quvvatladi. Bu holat Amerika Qo'shma Shtatlari Islomiy inqilobni yoqlaganini anglatmasdi, aksincha AQSH ma'muriyati vaziyatdan foydalanishga intilganini ko'rishimiz mumkin. "Islom zonasi" siyosati Sovet Ittifoqining harakatlariga to'sqinlik qilishi kerak bo'lgan "Shimoliy qatlam" ya'ni Amerika uning ittifoqchilari siyosatining o'zgarishiga bir misol edi. XashemiRafsanjani davrida Islom doirasida mo'tadil iqtisodiy va siyosiy kursga ergashib, Eron va AQSH o'rtasidagi munosabatlarni qayta tiklashga hayrixoh ekanini bildirdi. O'z navbatida R. Regan boshliq AQSH ma'muriyati ham strategik jihatdan muhim Eronda muvozanatni tiklashga intilib, Rafsanjani tashabbusini qo'llab-quvvatladi. Sovet Ittifoqi va Eron Islom Respublikasi o'rtasidagi o'sha paytdagi munosabatlar ehtiyotkorlik va qisman noaniqlik holatida edi. 1981-yilda XXVI Kongressida Eron hukumati Sovet Ittifoqi Kommunistik partiyasi Islom erkinligi uchun kurashishi mumkinligi bilan ogohlantirdi. Bu juda yaqin tarixda bo'lib o'tgan Islom inqilobi bilan tasdiqlanishini ta'kidlab o'tdi. Humayniy shuningdek, Sovet Ittifoqining reaksiyasi ham Islomiy shiorlar bilan qarshi inqilobiy isyonlarni qo'zg'atish mumkin ekanligi ta'kidlab o'tdi [3]. Bu fikrlarning Sovet davlati asoschisi V.I.Leninning panislamizmga qarshi g'oyalari va umuman burjua millatchiligiga qarshi ogohlantirishi bilan o'xshashligi hayratlanarli. Kommunistik mafkurada burjua millatchilik muammosini aks ettirishi o'sha davrdagi Eron-Sovet munosabatlariga ta'sir ko'rsatishda davom etdi. Bir tomondan, Kengashlar Islom Respublikasining diniy millatchiligining "antimperializm" g'oyasini ma'qulladilar, boshqa tomondan esa, Humayni mamlakat ichkarisida va chetdagi sotsializmni qo'llab-quvvatlovchi muxolifat tomonidan tanqid ostiga olindi. Inqilobdan keying davrda TUDA va boshqa Eron chap guruhlarining mag'lubiyatidan so'ng, Sovet-Eron munosabatlar yanada keskinlashtirgan edi. E'tiborlisi o'sha paytda SSSRning ko'pchilik arab davlatlari jumladan Misr bilan ham aloqalari ancha yaxshi edi. Sovet davlat arbobi va olim Jorj Arbatovning fikriga ko'ra, "tinchlik-osoyishtalik siyosati SSSRning Fors ko'rfazi zonasiga o'tishiga to'sqinlik qiladi, bu esa muqarrar ravishda uchinchi jahon urushiga olib kelishi mumkin" degan edi olim. Biroq, sotsialistik bazani himoya qilish nafaqat strategik, balki mafkuraviy xavfsizlikka ham erishishni nazarda tutganligi sababli SSSR chegarasida sodir bo'lgan Islomiy inqilob kabi madaniy harakatlarni potensial xavfli omillar deb hisoblandi. Shuning uchun SSSR Eron-Iroq urushining oqibatlarini o'ylab, Eronni to'xtatishga harakat qildi. SSSR Eronning siyosiy gegemonyasini mafkuraviy tahdid sifatida tarqalishini ko'rib chiqdi. Urushning so'nggi yillarida Eronning harbiy yutuqlari va AQShning bu mamlakatda yana bir bor ta'sir o'tkazishga urinishlari Sovet Ittifoqining bu voqealarga bo'lgan reaksiyasini kuchaytirdi. Bu Eronning Moskva va Vashington o'rtasidagi "sovuq urush" oqibatida yuzaga kelgan keskinlikdan foydalanishga va Iroqqa qarshi urushni davom ettirish imkoniyatini berdi. 1988-yilda qayta tiklash, super kuchlar o'rtasidagi do'stona munosabatlar manyovr imkoniyatini yo'q qildi. Urushni davom ettirish va Eronda yuzaga kelgan keskin iqtisodiy va harbiy qiyinchiliklar hukumatni tinchlikka erishishga majbur qildi. Xulosa qilib aytganda XX asr 70-yillar oxirida yuz bergan "Islom inqilobi" Eronning nafaqat ichki balki, tashqi siyosatini keskin o'zgarishiga sababchi bo'ldi. Inqilob oqibatida hokimiyatga Oyatullo Humayniy boshliq dindorlar chiqishdi. Ularning boshqaruvi tabiiy-ki, diniy aqidalarga asoslanib monarxiya tuzumidagi Erondan keskin farqlanar edi. Shu sababli ham, oldin iliq munosabatlar o'rnatilgan davlatlar bilan aloqalar batamom uzilib, ular o'rniga yangi Eron talablariga mos davlatlarni topishga harakat qilindi. Misr bilan tashqi aloqalar esa boshqacharoq

harakterga ega bo'lib, Yaqin Sharq va sionizm borasidagi fikrlar to'qnashuvi, bu ikki davlat o'rtasida munosabatlarning yomonlashuviga sababchi bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Iran MP says Tehran not in hurry to resume ties with Cairo. URL: <http://isna.ir/en/news/9005-12426/Iran-MP-says-Tehran-not-in-hurry-to-resume> (дата обращения: 09.08.2011).

2. Iran seeks alliance to protect Syria against US meddling. URL: <http://en.mehrnews.com/news/47418/Iran-seeks-alliance-to-protect-Syria-against-USmeddling> (дата обращения: 10.08.2011).

3. Imam Khomeini, father of Islamic Awakening // URL: <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=contentShow&id=9483> (дата обращения: 25.11.12).

